

Eski Türkçeden Günümüz Türkçesine Yapılan Zarffiil ve Sıfatfiil Kelime Gruplarının Aktarmaları Üzerine (Türk Runik Harfli Metinlerdeki Örnekler)

On the Translations of Converb and Participle Clauses from Old Turkic into Contemporary Turkish (the Examples in Turkic Runic Texts)

Ertan BESLİ

Sinop University (Sinop/Turkey)
E-mail: ertanbesli@hotmail.com.tr

Some translations of converb and participle clauses from Old Turkic into contemporary Turkish have been analysed according to the diachronic comparative and functional linguistic methods. So some suggestions have been proposed on linguistics and the theory of translation. Some methodological thoughts on the translations into Turkish have been proposed in a limited grammatical area. Especially the usage of the said language units having some literal values in written texts have been stressed in old and contemporary Turkish. Firstly in theory and practise, participial and converbal clauses must be identified. Then, these clauses and investigated sentences must be searched for their deep structure. So investigated sentences can be classified into semantic and structural qualifications. Old Turkic sentences with converbal and participial clauses must also be translated to

contemporary Turkish with the sentences including the same clauses. At the end of the translation process the spirit of language must be protected.

Key Words: Old Turkic, contemporary Turkish, translation, converb and participle clauses.

Giriş

Türk dilinde, yüzey yapıda sıfat ve zarf işlevli sıfatfiil ve zarffiil kelime gruplarından oluşan cümlelerin anlamsal niteliklerini tespit etmek için söz konusu cümle yapısından bir düzlem geriye gitmek gerekir. Bu da irdelenen cümlelerin derin yapısıdır. Aktarım yapılan şive/lehçelerdeki basit cümlelerin anlam ve yapısal çözümlemesini yapmak gerekir. Sonra da taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda ortaya çıkan cümle, ayırma, özdeşlik ve nitelik yönleri bakımından yapılan analizler yardımı ile anlamsal niteliklerine ayrılabilir (Ozil-Erkman 1998: 133-134). Söz konusu sıfat ya da zarf işlevli kelime gruplarının bulunduğu cümle yapısına Eski Türkçe döneminden beri rastlanır. Örneğin,

yeti yüz kişig uduzugma uluğı şad erti (Tonyukuk, batı 4-5) “Yedi yüz kişiye kumanda edenlerin başı Şad unvanını taşıyordu” (Ölmez 2012: 170); “Yedi yüz kişiye kumanda edenlerin büyüğü şad idi” (Orkun 2011: 4-5).

Türk dilinde, bağlaçsız bağlamanın bağlaçlı bağlamaya oranla daha fazla geliştiği gözlemlenmektedir. Sıfat işlevli kelime grubunun fiil kökenli ögesi olan sıfatfiil, zaman anlamını ifade etmez. Söz konusu kelime grubunun yer aldığı cümlelerin yüklemi zaman anlamına sahiptir. Sıfat işlevli ya da zarf işlevli kelime grubu Türk dilinde cümlede önce gelir. Örneğin,

Eve geç gelen çocuk dersini yapmadı.

1. Çocuk eve geç geldi.
2. Çocuk dersini yapmadı.

Görüldüğü gibi bu cümlelerin derin yapısında aslında iki cümle vardır. Yukarıda *gelen* sıfatfiili ile kurulmuş bir kelime grubunun yer aldığı cümle bulunur. 1 ve 2’de yer alan cümleler ise bu cümle kurulmadan önceki dilbilgisel düzlemi

gösteren derin yapıya sahip basit cümlelerdir ve *çocuk* kelimesi her iki cümlede de özne görevindedir.¹ Taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda, 1 ve 2 numaralı basit cümlelerde ortak öge olan *çocuk* kelimesinden bir tanesi düşerek derin yapıda boşluk meydana gelir. Sonra da niteleme işlevini yerine getiren *gelen* sıfatfiilinin yardımı ile her iki cümle birleştirilerek yüzey yapıda sıfat işlevli sıfatfiil grubunun oluştuğu cümle meydana gelir:

Eve geç gelen	<i>ÇOCUK</i>	dersini yapmadı
Sıfatfiil Grubu		Temel Cümle

Görüldüğü gibi derin yapı 1 numaralı basit cümle, yüzey yapıda cümle düzleminde kelime grubunu oluşturmuştur. Buradaki *çocuk* kelimesi derin yapıda 1 numaralı cümlenin öznesi iken, 2 numaralı basit cümlenin oluşturduğu cümlede de *eve geç gelen çocuk* özne öbeğinin bir unsurudur.

Sıfat işlevli yan cümlelerin içinde yer aldığı girişik cümleler için OZİL şu tabloyu sunmaktadır:²

Geçen yıl Ahmetlere gelen	<i>ÇOCUK</i>	bir müzede çalışıyor
Yan Cümle		Cümle

Yukarıda Türk dilinde verilen örnek incelendiğinde, *geçen yıl Ahmetlere gelen* sıfat işlevli sıfatfiil grubunun *çocuk* kelimesini nitelediği tespit edilir. Söz konusu *çocuk* şekli derin yapıda sıfatfiil grubunun da öznesidir. Ayrıca sıfatfiil grubu irdelenen cümlede başta yer alıp nitelediği kelimedenden hemen önce gelmiştir. Bu yüzden *geçen yıl Ahmetlere gelen* sıfatfiil grubu için 1, nitelenen öge *çocuk* için 2 ve irdelenen cümlenin tümü için de 3 numarasını verirsek, Türk dilinde şu sözdizim

¹ Derin yapı çağdaş dilbilimde birleşik cümle oluşmadan bir önceki düzey olan basit cümle aşamasına verilen addir. Yüzey yapı ise taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda birleşik cümle oluştuktan sonra kullanım düzeyinde hazır hâle gelen cümleye denir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Chomsky 1957, 1965, 1981, 1986, 1995.

² Çalışmamızın bu bölümünde günümüz Türkçesiyle verilen örnek cümleler, söz konusu çalışmada gösterilen model (Ozil-Erkman 1998) esas alınarak belirtilmiştir. Sıfat işlevli kelime grupları tarafından oluşturulmuş cümleler bazı araştırmacılar tarafından basit cümle olarak tanımlanırken, bazıları tarafından da birleşik cümle olarak tanımlanır. Araştırmamızda söz konusu cümleler sıfatfiil ya da zarf fiil kelime grupları ile oluşturulmuş cümleler olarak yer almıştır. Tartışmalı olan bu konu esas olarak çalışmamızda çözümlenmeye çalıştığımız problem değildir.

formülünün sıfatfiil kelime grubu ile kurulan cümlelerde ortaya çıktığı söylenebilir:

Sıfatfiil Kelime Grubu ile Oluşturulmuş Cümle = 1 → 2+3.

Günümüz Türkçesinde yer alan sıfatfiil grubunun bulunduğu cümleler için yukarıda verilen yapısal, sözdizimsel, anlamsal özellikler ve formül Eski Türkçe döneminden beri geçerlidir. Bu yüzden Eski Türkçe sıfat işlevli cümleleri de çağdaş Türk şive/lehçelerine aktarırken sıfatfiil gruplu cümle yapısı kullanılmalı, günümüzde aynı anlamın nasıl ifade edilebileceği ölçütüne göre hareket edilmelidir. Örneğin:

kaganım ben özüm bilge tuñukuk ötüntük ötünçümin eşidü bérti (Tonyukuk, Güney 8) “Hakanım benim, Bilge Tunyukuk’un bizzat bildirdiği bu durumu dikkate aldı” (Ölmez 2011: 171); “Hakanım ben Bilge Tonyukuk özüm arz ettiğim maruzatımı işitiverdi” (Orkun 2011: 104).

Orhun Yazıtlarında Sıfatfiil ve Zarffiil Kelime Gruplarıyla Oluşmuş Cümleler

Makalenin bu kısmında Orhun yazıtlarında geçen sıfatfiil ve zarffiil kelime gruplarıyla meydana getirilmiş cümlelerin yapı, sözdizimi ve çeviri yöntemi açısından irdelenmesi ve yorumlanması ele alınacaktır.

Örnek 1

türük kagan ötüken yış olursar élte buñ yok (Kül Tégin, güney 3) “Türk hakanı Ötüken dağlarında otursa ülkede sıkıntı olmaz” (Ercilasun 2016: 501).

Zarffiil grubunun yer aldığı cümle *olursar* zarffiili ile temel cümleye bağlanmıştır. Görüldüğü gibi bağlaçsız bağlama {-sAr} ekiyle gerçekleşmiştir. Türkiye Türkçesindeki cümlede de aynı cümle yapısı korunmuştur, fakat {-sAr} > {-sA} gelişimiyle günümüz Türkçesinde {-sA} şeklini almıştır. Söz konusu değişim irdelenen cümlenin derin yapısında ve yüzey yapısında sözdizimsel açıdan bir değişiklik oluşturmamıştır.

Örnek 2

bu yerde olurop tabgaç bodun birle tüzültüm (Kül Tégin, güney 4-5) “Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım” (Ergin 2005: 5).

Hemen yukarıda yer alan zarffiil grubu irdelenen cümleye *olurup* zarffiili ile bağlanmıştır. Türkiye Türkçesindeki cümlede de aynı cümle yapısı korunmuştur. Eski Türkçede zarffiil ile bağlanıp oluşturulan cümle yapısının Türkiye Türkçesine yapılan aktarımında da aynen korunduğu görülmektedir.

Örnek 3

anta kalmışı yér sayu op toru ölü yoriyur értig (Kül Tégin, güney 9) “Oralarda sağ kalmış olanları her yönde bitkin ve mecalsiz yürüyor idiniz” (Tekin 1988: 23).

Araştırılan cümle *anta almışı* sıfatfiil grubu ve *yér sayu op toru ölü* zarffiil gruplarını bünyesinde bulundurur. Adı geçen kelime gruplarında yer alan {-mıŖı} ve {-U} ekleri vasıtasıyla bağlaçsız bağlama gerçekleşmiştir. Türkiye Türkçesindeki cümlede de aynı cümle yapısı korunmuştur.

Örnek 4

üze kök teñri asra yağız yér kılıntukda ekin ara kiŖi oğlı kılınmıŖ (Kül Tégin, doğu 1) “Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmıŖ” (Tekin 1988: 25).

Buradaki cümlede *üze kök teñri asra yağız yer kılıntukda* zarffiil kelime grubu yer alır. Burada *kılıntukda* zarffiili söz konusu kelime grubu cümleye bağlanmıştır. Eski Türkçede zarffiili ile bağlanıp oluşturulan cümle yapısının Türkiye Türkçesine yapılan aktarımında da aynen korunduğu görülmektedir.

Örnek 5

olurupan türük bodunıñ élin törüsin tuta bérmiŖ éti bérmiŖ (Kül Tégin, doğu 1) “Tahta oturarak, Türk halkının devletini, yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler” (Tekin 1988: 25).

Bu cümlede, *olurupan* zarffiil grubu ve *türük bodunıñ élin törüsin tuta bérmiŖ* sıfatfiil grubu araştırılan cümleyi oluşturmuştur. Burada *olurupan* zarffiili ve *bérmiŖ* sıfatfiiliyle hemen yukarıda belirtilen kelime grupları cümleye bağlanmıştır. Eski Türkçede zarffiil ve sıfatfiil kelime gruplarıyla bağlanıp oluşturulan cümle yapısının Türkiye Türkçesine yapılan aktarımında da aynen korunduğu görülmektedir.

Örnek 6

oza yana keligme süsin ağıttım (Bilge Kagan, doğu 31) “İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm” (Ergin 2005: 47).

Örnekteki *oza yaña keligme* sıfatfiil grubudur. Eski Türkçede zarffiil grubuyla bağlanıp oluşturulan cümle yapısının Türkiye Türkçesine yapılan aktarımda da aynen korunduğu görülmektedir.

Örnek 7

ulug oglum agrıp yok bolça kıug senjünüg balbal tike bértim (Bilge Kagan, güney 9) “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali balbal olarak diki verdim” (Ergin 2005: 55).

Araştırılan cümlede *ulug oglum agrıp yok bolça* sıfatfiil grubu ve *ulug oglum agrıp* zarffiil grubu vardır. Ayrıca *bolça* sıfatfiili ve *agrıp* zarffiili ile hemen yukarıdaki söz konusu kelime grupları cümlelerin diğer öğelerine bağlanmıştır. Türkiye Türkçesindeki cümlede de aynı cümle yapısı korunmuştur. Eski Türkçedeki cümle yapısının Türkiye Türkçesine yapılan aktarımda da aynen korunduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, Orhun yazıtlarında (Kül Tegin, Bilge Kagan ve Toñukuk) geçen zarffiil ve sıfatfiil kelime gruplarından oluşmuş bazı cümleler irdelenmiştir. İrdelenen cümlelerin Türkiye Türkçesindeki aktarımları verilmiştir. Söz konusu aktarımların Eski Türkçedeki cümle yapılarıyla uyup uymadıklarına bakılmıştır. Ayrıca Eski Türkçede sıfatfiil ve zarffiil kelime gruplarının derin yapıları da dikkate alınmıştır. Orhun Türkçesinde bilindiği üzere {-X)p}, {-I}, {-U}, {-A}, {-dUkdA}, {-(X)pAn} zarffiil ekleri ve {-gmA}, {-gUçI}, {-dUk}, {-çA} sıfatfiil eklerinin kullanımı yaygındır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de söz konusu kelime gruplarında yer alan zarffiil ve sıfatfiiller genellikle bu eklerle oluşmuştur. Adı geçen eklerle bu kelime grupları cümleyi oluşturan diğer unsurlara bağlanarak cümlelerin yapısında ve oluşturulmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Buradan hareketle daha VIII. yüzyılda Eski Türkçenin edebî ölçülerde bir yazı dili haline gelmiş olduğunu ve anlatım gücünün yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Eski Türkçede hareketlerin nasıl, ne zaman ve ne sebeple gerçekleştiği söz konusu cümle yapısı içerisinde yazı dilinde geniş olarak ifade olanağı bulmuştur.

Sıfat ve zarf işlevli kelime gruplarıyla oluşturulmuş Eski Türkçe cümlelerin günümüz Türk diline yapılan aktarımlarında metodolojik olarak şunlar yapılmıştır:

1. Eski ve çağdaş Türk dilinde yüzey yapıda yer alan sıfat ya da zarf işlevi gören kelime gruplarının yer aldığı cümlelerin anlamsal niteliklerini tespit etmek için söz konusu cümle yapısından bir düzlem geriye gitmek gerekmektedir. Bu da derin yapıda ifade edilen yargı ya da oluşturmaktır. Öncelikle söz konusu kelime grupları tespit edilmelidir. Böylece günümüz Türkçesine aktarılan cümlelerin anlamsal ve yapısal çözümlemesi gerçekleşir.

2. Sonra da taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda ortaya çıkan yüzey yapıları sıfat ya da zarf işlevli kelime gruplarının yer aldığı cümle, ayırma, özdeşlik ve nitelik yönleri bakımından yapılan analizlerin yardımıyla anlamsal niteliklerine ayrılabilir.

3. Eski Türkçede sıfat ya da zarf işlevli kelime gruplarının yer aldığı cümleleri günümüz Türkçesi ya da diğer Türk şive/lehçelerine aktarırken sözdizimi kurallarını gözeterek yerine göre sıfatfiil ya da zarffiil kelime gruplarının yer aldığı cümleler kullanılmalıdır.

4. Aktarma sonucunda ortaya çıkan cümle, dilin kullanım düzleminde kontrol edilmelidir. İleride yapılacak çalışmalarla çeşitli cümle türlerinin çeviri ve aktarımları için metodolojik katkılar yapılabilir.

Kaynakça

AKSAN, D. (2007). Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CHOMSKY, N. (1957). Syntactic Structure, The Hague/Paris: Mouton.

CHOMSKY, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Massachusetts: MIT Press.

CHOMSKY, N. (1981). Lectures on Government and Binding, Dordrecht: Foris Publications.

CHOMSKY, N. (1986). Knowledge of Language: its Nature: Origin and Use, New York: Praeger Publisher.

CHOMSKY, N. (1995). The Minimalist Program, Cambridge: MIT Press.

ERCİLASUN, A. B. (2016) Türk Kağanlığı: Türk Bengü Taşları, İstanbul: Dergâh Yayınları.

ERGİN, M. (2005). Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ORKUN, H. N. (2011). Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OZİL, Ş.; F. AKERSON (1998). Türkçede Niteleme, İstanbul: Simurg Yayınları.

ÖLMEZ, M. (2012). Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Ankara: Bilgesu Yayınları.

TEKİN, T. (1988). Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.